

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-2.46>

СИРОВАЦЬКИЙ В.І.

ГНОСЕОЛОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ ЯК МОТИВУВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Стаття присвячена філософсько-правовому аналізу гносеологічної зумовленості державного примусу як мотивування дотримання правових норм. Проведеним дослідженням обґрунтовано, що поведінку людини формує її свідомість, не є винятком і сфера правового життя людини, незалежно від того, це відносини між людьми чи людини з державою. Так, наявність у людини високого рівня правосвідомості формує її правомірну поведінку. Цей процес проходить у кілька етапів та повторюється щоразу, коли людина стикається з необхідністю вчинення певної дії вперше. Отже, особа починає пізнавати деякі правові норми, використовуючи які, їй необхідно зробити певну дію чи сукупність дій. Людина лише починає отримувати потрібну їй інформацію, це своєрідна ознайомча стадія. Наступна стадія – це процес оцінки правових норм, тобто людина на основі зіставлення з особистою системою цінностей, особистого досвіду формує своє ставлення до них (позитивне чи негативне). Далі, за умови позитивного ставлення до норми чи їх сукупності, вона перетворює ці норми на внутрішню осмислену цінність, якою згодом користуватиметься. Заключним етапом є реалізація цієї норми у процесі вчинення певних дій. Завдяки цьому поведінка людини стає правовою. У разі несприйняття людиною певної правової норми та свідомого її недотримання під час здійснення відповідних вчинків, які передбачають обов'язковість її використання, поведінка набуває неправових форм. У принципі, людина сама обирає варіант поведінки. Такий вибір залежить від сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів належать соціально-економічний, політико-правовий, інформаційний, до внутрішніх – фактор середовища, ціннісно-орієнтаційний, рівень правової культури, ставлення особи до конкретних правових норм. Сукупність внутрішніх факторів формує особистісне ставлення людини до певних ситуацій, зовнішні ж фактори виступають своєрідними умовами для здійснення вчинків.

Ключові слова: *гносеологія, правові норми, правові цінності, правова поведінка, держава, суспільство, людина, громадянин, державний примус, філософія права.*

The article deals with the philosophical and legal analysis of the epistemological conditionality of state coercion as a motivation for compliance with legal norms. As a result of the conducted research, it is substantiated that the behavior of a person shapes his / her consciousness, is not an exception and the sphere of legal life of a person, whether it is a relationship between people or a person with the state. Yes, the presence of a person with a high level of justice shapes his legitimate behavior. This process takes several stages and is repeated each time a person is confronted with the need to take some action for the first time. Thus, a person begins to learn some legal rules, using which, they need to take some action or set of actions. A person is just starting to get the information they need, this is a kind of a trial phase. The next stage is the process of evaluating legal norms, that is, a person, on the basis of comparison with the personal system of

values, personal experience, shapes their attitude to them (positive or negative). Further, provided that the norm or the totality of the norm is positive, it transforms those norms into an intrinsic meaningful value that will subsequently be used. The final step is the implementation of this rule in the process of taking certain actions. As a result, human behavior becomes legal. In the case of a person's rejection of a certain legal rule and his conscious non-observance during the implementation of appropriate actions, which imply the obligation to use it, the behavior takes non-legal forms. In principle, the person himself chooses a variant of behavior. This choice depends on a combination of external and internal factors. External factors include the following: socio-economic, political and legal, information. Internal - factor of environment, value-orientation, the level of legal culture, the attitude of a person to specific legal norms. The set of internal factors shapes a person's personal attitude to certain situations, while external factors act as a prerequisite for the implementation of actions.

Key words: *epistemology, legal norms, legal values, legal behavior, state, society, man, citizen, state coercion, philosophy of law.*

Вступ. Поведінка людини складається з низки дій та вчинків, які вона здійснює під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Якщо із впливом зовнішніх чинників людині іноді важко впоратися самотужки, оскільки досить часто вони не залежать від її волі та дій, то з внутрішніми чинниками вона має навчитися справлятися шляхом самовиховання та самодисципліни, тобто постійної систематичної роботи над собою. Рівень правової культури особистості виражає ступінь повноцінності суб'єкта державотворення та правотворення. Високий рівень правової культури особистості свідчить про наявність у неї сукупності правових знань, яка є необхідною для життя в умовах сучасних суспільства і держави, вміння користуватися цими знаннями на практиці, а також усвідомлення корисності та необхідності правового регулювання відносин між людьми та між людиною і державою.

Ставлення особи до конкретних правових норм має формуватися з позицій верховенства права та поваги до закону. Незалежно від того, схвалює людина певні норми чи не погоджується з їх доцільністю, вона має дотримуватися вимог, які встановлює закон. Це забезпечує стабільність у державі та зберігає баланс. За людиною закріплене право боротися за скасування певних правових норм, які вона вважає неприйнятними для себе, наявними правовими засобами аж до моменту, поки ситуація не влаштуватиме обидві сторони – громадянина і законодавця. У процесі вибору моделі поведінки вирішальну роль, на нашу думку, відіграють саме внутрішні чинники, адже рушійною силою будь-якого вчинку є мотив, який закласти ззовні просто неможливо. Мотив – це внутрішня спонукана до дії, вона виникає як реакція на певні події та процеси і «закликає» людину через вчинок висловити власну позицію щодо них. Такий вчинок може відповідати правовим нормам або ж не зіставлятися з ними. На основі цього поведінка людини буде трактуватися як правомірна або ж протиправна.

Постановка завдання. Мета статті полягає у філософсько-правовому аналізі гносеологічної зумовленості державного примусу як мотивування дотримання правових норм.

Результати дослідження. Людина сама обирає варіант поведінки. Такий вибір залежить від сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів належать соціально-економічний, політико-правовий, інформаційний, до внутрішніх – фактор середовища, ціннісно-орієнтаційний, рівень правової культури, ставлення особи до конкретних правових норм. Сукупність внутрішніх факторів формує особистісне ставлення людини до певних ситуацій, зовнішні ж фактори виступають своєрідними умовами для здійснення вчинків.

Соціально-економічний фактор впливу на поведінку людини полягає в наявності/відсутності умов із боку держави для можливості людини задовольнити свої основні потреби. Якщо людина має змогу законним шляхом задовольнити свої основні потреби, то для цього вона не використовуватиме протиправні засоби, адже це спровокує застосування до неї державного примусу та обмеження в деяких правах чи повне їх позбавлення. Чітке послідовне законодавство, прозорі процедури здійснення дій у правовій сфері, дотримання принципів права – фактор позитивного політико-правового впливу держави на поведінку людини. За таких умов людина починає позитивно ставитися до держави, формувати певну довіру до неї як гаранта дотримання її прав і свобод. Її правомірна поведінка буде своєрідною відповіддю на дії держави.

Сутність інформаційного впливу полягає у створенні рівних для всіх можливостей для доступу до інформації, яка є необхідною людині, здійсненні правоосвітнього процесу з метою

інформування суб'єктів правовідносин про права та обов'язки, які виражаються у відповідних моделях поведінки. Знаючи наперед вимоги для здійснення тих чи інших дій, більшість людей прагнучим чинити відповідно до закону.

Середовище, в якому виховується дитина, а згодом перебуває доросла людина, має надзвичайно великий вплив на її поведінку. Так, людина, котра вихована в душі поваги до закону та держави, визнання цінності кожної людини, перебуває в колективі людей, котрі розділяють такі самі моральні та правові цінності, також дотримуватиметься правомірної поведінки. І, навпаки, відкрите нехтування вимогами правових норм, нівелювання ролі держави та соціуму в житті людини, нігілістичне ставлення до загальнолюдських моральних цінностей формуватиме ознаки протиправної поведінки людини.

Кожна людина як особистість має власну систему моральних цінностей, які виступають своєрідними орієнтирами для її поведінки. Для когось та чи інша цінність є прерогативою під час вибору моделі поведінки у певній ситуації, а хтось вважає її другорядною, не вартою уваги та буде свою поведінку відповідно до інших цінностей. У будь-якому разі наявність системи моральних цінностей, відповідно до якої людина здійснює вчинки та загалом буде свою поведінку, є беззаперечним здобутком особистості, оскільки така система є осмисленою, відформатованою під власні потреби, бажання, активно використовується людиною та свідчить про її прагнення до роботи над собою з метою самовдосконалення. Саме тому ціннісно-орієнтаційний фактор впливу на вибір людиною моделі поведінки сприяє не лише формуванню поведінки, яка буде усього на загальнолюдських моральних та правових цінностях, а й слугує поштовхом для розвитку особистості, усвідомлення необхідності постійного оновлення та здобуття нових знань.

У процесі вибору моделі поведінки вирішальну роль, на нашу думку, відіграють саме внутрішні чинники, адже рушійною силою будь-якого вчинку є мотив, який закласти ззовні просто неможливо. Мотив – це внутрішня спонука до дії, вона виникає як реакція на певні події та процеси і «закликає» людину через вчинок висловити власну позицію щодо них. Такий вчинок може відповідати правовим нормам або ж не зіставляється з ними. На основі цього поведінка людини буде трактуватися як правомірна або ж протиправна.

«Правова поведінка поділяється на два основні різновиди: правомірна поведінка і протиправна. Правомірна поведінка полягає в дотриманні (виконанні) норм; вона є нормативною. Протиправна поведінка – антинормативна, вона порушує заборонну та зобов'язальну норму. Якщо наслідки правомірної поведінки зазвичай сприятливі для суб'єкта, вони включають, зокрема, заходи державного заохочення, то наслідки протиправної поведінки пов'язані, як правило, з настанням небажаних для суб'єкта наслідків, насамперед юридичної відповідальності» [1, с. 106]. За поведінку, яка побудована з дотриманням правових норм, людина отримує заохочення у вигляді змоги користуватися усіма благами, які держава створила для неї, для її розвитку як особистості. За поведінку, сформовану без врахування вимог правових норм, їх недотримання, ігнорування, держава карає шляхом застосування примусу, який позбавляє людину певних її прав та свобод або обмежує їх.

Дотримання правових норм знаходить вираження у правомірній поведінці людини. Завдання держави полягає в залученні до правомірної поведінки якнайбільшої кількості людей. Відбувається цей процес із допомогою різних методів і способів, однак одним із найцікавіших та найбільш актуальних, на нашу думку, є мотивування дотримання правових норм і реалізації правомірної поведінки через процес застосування державного примусу.

Державний примус – це діяльність уповноважених законом державних органів та посадових осіб, яка здійснюється шляхом впливу на фізичний, психічний, організаційний чи майновий стан суб'єктів права, має на меті загальнообов'язкове свідоме виконання вимог закону, відновлення порушених прав, а також превентивну діяльність правоохоронних органів. Звідси випливає, що не покарання є основною функцією державного примусу, а мотивування якнайбільшої кількості людей до дотримання правових норм та здійснення правомірної поведінки. Тобто, караючи правопорушників, держава впливає на інші категорії населення шляхом демонстрації негативних наслідків протиправної поведінки, а також своїх можливостей у цій сфері.

Застосування державного примусу до осіб, які допустили порушення закону, сприяє здійсненню прямого виховного впливу шляхом накладення на людину певних обмежень (позбавлення деяких прав) та виключає роботу спеціалістів, спрямовану на формування та утвердження у свідомості людини установок на дотримання вимог закону, викорінення асоціальних проявів у поведінці та якнайшвидшу ресоціалізацію правопорушника. Однак поряд із цим здійснюється опосередкований вплив на населення загалом через публічну демонстрацію негативних наслідків

неправомірної поведінки не лише для правопорушника, а й для держави, суспільства та інших людей. Тим самим відбувається своєрідна мотивація вчиняти правомірно, відповідно до вимог, встановлених правовими нормами.

У процесі застосування державного примусу здійснюється аналіз дій людини, що призвели до неправомірної поведінки, визначається ступінь дотримання правових норм, а поряд із цими суто правовими дослідженнями проводиться і вивчення особистості правопорушника, з'ясовуються мотиви протиправних учинків, досліджуються причини такої поведінки. Згодом на основі результатів таких досліджень можна буде сформулювати певні висновки та спрямувати зусилля на вирішення власне проблемних аспектів.

Зрозуміло, що явища, процеси, які функціонують у праві як системи, є взаємопов'язаними та справляють певний вплив один на одного. Тому і державний примус як процес, що використовується для залучення до правомірної поведінки щонайбільшої кількості людей, виступає своєрідним мотиватором дотримання правових норм і реалізації правомірної поведінки. Таке мотивування стає можливим завдяки: 1) виховному впливу на населення; 2) тому, що державний примус виступає гарантом суспільної безпеки; 3) тому, що він формує дискурс «свобода – відповідальність»; 4) тому, що пов'язаний із питанням морального вибору.

Виховний вплив державного примусу на людину доцільно розглядати в двох аспектах: 1) вплив на особу, до якої вже застосовано державний примус; 2) вплив на особу, до якої державний примус не застосовувався. У першому випадку робота здійснюється з людиною, яка допустила відхилення від правомірної поведінки, порушила закон або знехтувала його вимогами, чим створила негативні наслідки для інших людей або держави. Основний акцент у роботі з такою групою людей має ставитися на формуванні стійких переконань щодо недопущення повторних протиправних дій. Особа має зрозуміти, що держава або інша людина не є її опонентами або засобами досягнення певних цілей чи бажань. Усі люди є рівними, і право одного закінчується там, де порушується право іншого. Власних цілей та бажань людина має досягати шляхом самовдосконалення та саморозвитку, дотримуючись правомірної поведінки.

Щодо впливу на осіб, які не допустили порушень правових норм, то державний примус демонструє негативні наслідки протиправної поведінки, насамперед, для самого правопорушника. Така особа не просто стикається із заходами державного примусу, а й з осудом суспільства. Це має значний вплив на морально-психологічний стан людини, адже зачіпаються і зовнішня, і внутрішня сторони життя людини.

Завдяки застосуванню примусу держава може підтримувати баланс у суспільстві. У найпростішому розумінні це можна пояснити такою тезою: за вчинення протиправного діяння правопорушник має бути покараний у передбачений законом спосіб. Правопорушення, перш за все, посягають на встановлений законом суспільний порядок, уклад життя людей, ті цінності права і моралі, які людство виробило впродовж свого розвитку. Значна кількість правопорушень порушує баланс у суспільстві, людина перестає почуватися в безпеці, адже держава не здатна захистити її від протиправних посягань, втручань в її життя. За таких обставин держава перестає бути гарантом дотримання прав і свобод людини. Тому, застосовуючи примус, держава певним чином «інформує» людей, що протиправні дії обов'язково каратимуться відповідно до закону.

Державний примус виступає одним зі способів гарантування суспільної безпеки. Накладення певних обмежень на людину, яка порушила закон, змушує її замислитися над своїм учинком та здебільшого не припускати повторення таких дій та вчинків. Тобто за допомогою державного примусу людина повертається до правомірної поведінки. Зрозуміло, трапляється, що людина й після застосування до неї примусу не дотримується правових норм та реалізовує неправомірну поведінку, в такому разі до неї повторно застосовуються заходи державного примусу, однак вже більш суворі. «Традиційний спосіб гарантування основних пріоритетів суспільної безпеки – життя, здоров'я, добробуту людини, її життєвих благ, публічного (правового) порядку – це державний примус, якого належить всіляко вдосконалювати як із точки зору праворегулювання, так і з позицій зміцнення правоохоронних зусиль держави, відповідних методів і засад законності» [2, с. 6].

Питання свободи людини віддавна були предметом зацікавлення науковців. Нині, на нашу думку, найбільш доцільно вивчати їх на стику філософії і права. Саме такий підхід дасть змогу не лише визначити межі свободи дій людини, а й з'ясувати ставлення самої людини до свободи та пов'язаних із нею понять і процесів. Людина, яку можна назвати особистістю з певним рівнем правових знань та правової культури, має бути готова брати відповідальність за свої дії та їх наслідки. Така готовність є свідченням зрілості особистості, наявності в неї необхідних знань,

уміння і навичок, аби спрямувати свої зусилля на свідому правомірну поведінку. Сучасна людина наділена повною свободою в межах правового поля. «Свобода у праві – це система встановлених суспільством можливостей здійснювати власну поведінку відповідно до визначеного законом ступеня необхідності та бажання у певний період часу, що забезпечується державою» [3, с. 256]. Людина є вільною у своїх діях та вчинках доти, доки не порушує прав і свобод інших людей та охоронюваних державою інтересів. Ніхто не може порушувати прав інших, інакше буде змушений відповідати за свої дії перед державою.

Щоб з'ясувати певні аспекти мотиваційного впливу державного примусу на дотримання правових норм та реалізацію правомірної поведінки, необхідно звернутися до самого поняття правомірної поведінки. «Правомірну поведінку потрібно досліджувати з урахуванням низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, які виходять за межі права як нормативної системи. Серед таких чинників можна, зокрема, назвати: забезпечення принципу рівності в праві; досягнення необхідного рівня загальної, політичної і правової культури людини, у тому числі посадових і службових осіб; забезпечення відповідності правових вимог із моральними поглядами і моральними цінностями; демократизм державного управління, тобто врахування суб'єктами владних повноважень інтересів переважної більшості громадян, забезпечення їх повного та своєчасного відображення в тих чи інших державних рішеннях; удосконалення системи законодавства, у тому числі шляхом усунення законодавчих колізій та надмірної правової зарегульованості, розширення сфери приватноправового регулювання суспільних відносин» [4, с. 1].

Так, принцип рівності у праві полягає в наявності в людей, які перебувають в однакових умовах, однакових прав, свобод, рівних можливостей, а також обов'язків. Кожному гарантоване право звернутися до компетентних органів за відновленням свого порушеного права. Державний примус утверджує цей принцип шляхом застосування однакових мір примусу до осіб, що вчинили аналогічні правопорушення. Особи, які перебувають в однаковому положенні, є рівними перед законом. Не може бути жодних упереджень чи поблагливого ставлення до людини, окрім норм закону.

Застосування державного примусу сприяє загальному підвищенню рівня правової культури. Людина більше поважає державу, розуміючи, що вона володіє необхідним інструментарієм для збереження стабільності в суспільстві, буде остерігатися порушення закону, оскільки знаємо, що за протиправні дії буде покарана. Сучасні суспільство і держава вимагають від людини певного рівня правових знань та навичок, які сприятимуть підвищенню комфортності її життя, володіти та поділяти правові цінності, яких людство досягнуло у процесі правового життя, адже згадані цінності покладені в основу правової системи, на них ґрунтується законодавство, а відповідно, має ґрунтуватися і поведінка людини.

Право і мораль однаково звернені до людини, право розвинулося з моралі. Право більше регулює зовнішню сторону життя людини, встановлює правила, за якими мають будуватися її взаємини з іншими людьми, державою. Мораль апелює до внутрішніх аспектів людського життя (сумління, певних почуттів). «Право, яке засновано на моральних принципах, легше сприймається людьми і не викликає відторгнення. Засобом його забезпечення буде не лише державний примус, але й громадська думка» [5, с. 22; 6, с. 55]. Застосування державного примусу є засобом вираження правового осуду поведінки людини, а разом із тим активізується і громадська думка. Тобто з площини суто правової відбувається зміщення у площину морально-правову.

Попри свою каральну функцію, державний примус є одним із демократичних елементів управління державою, оскільки він застосовується на підставі закону у визначеній законом формі за рішенням органу чи особи, уповноваженої законом на виконання таких функцій. Це право саме людина делегувала державі, що стало одним зі складників забезпечення та підтримки балансу в державі, у відповідь держава створила механізм для гарантування та забезпечення дотримання прав і свобод людини та можливості найшвидшого відновлення їх у разі порушення.

Демократизм у процесі застосування державного примусу полягає у врахуванні інтересів більшості населення під час прийняття певних рішень щодо обмеження чи ліквідації деяких прав правопорушника.

Аналіз процесу застосування державного примусу сприяє вдосконаленню законодавства шляхом змоги визначити проблемні моменти, пов'язані із призначенням покарання, перебуванням людини в місцях позбавлення волі, наявністю можливостей для подальшої ресоціалізації та інших. Враховуючи певні недоліки та труднощі, що виникають, законодавець отримує змогу внести зміни до наявних нормативно-правових актів, оновити їх відповідно до вимог часу, загалом гуманізувати цей процес.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно зазначити, що державний примус виступає своєрідним мотивом, який спонукає людину дотримуватися правових норм та допомагає в реалізації правомірної поведінки. Ефективність такого мотивування буде високою та залучить до правомірної поведінки якнайбільшу кількість людей, якщо держава доведе на практиці дієвість основних правових інститутів, дотримання задекларованих принципів права та продемонструє згоду захистити людину від протиправних посягань та гарантувати їй безпеку.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко В. Примус як мотив поведінки. *Право України*. 2007. № 6. С. 104–107.
2. Коваль Л.В. Державний примус – метод гарантування суспільної безпеки. *Наукові записки НаУКМА*. Правничі науки. 2000. Т. 18. С. 3–7.
3. Ярмол Л., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 252–257.
4. Свириденко Г.В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
5. Бліхар В.С., Зубрицький В.В. Філософська інтерпретація правослухняної поведінки : монографія. Львів : Ліга-прес, 2016. 316 с.
6. Сердюк І.В. Взаємозв'язок права і моралі як регуляторів суспільних відносин. *Юридична психологія*. 2016. № 1 (18). С. 48–59.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-2.47>

ЦИМБАЛЮК М.М.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ УНІФІКАЦІЇ
ТА ІНТЕГРАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

У статті на основі філософсько-правового аналізу досліджено уніфікацію та інтеграцію глобалізаційних процесів. Обґрунтовано, що глобалізаційні явища розвитку цивілізації нині охоплюють усі найважливіші процеси розвитку суспільства. Залежно від власного бачення й оцінки фундаментальних процесів, які відбуваються, науковці та пересічні громадяни трактують їх по-своєму. Системні уявлення про сучасні природу і сутність глобалізації як загальнопланетарний еволюційний процес необхідно досліджувати на основі системно-синергетичного підходу. Можливості і перспективи, які дедалі більше зростають (часто видається, що вони прямують до нескінченності), запропоновані глобалізаційними явищами та науково-технічним прогресом, відкриваються завдяки інформаційній та технологічній революції перед людством. Глобалізаційні тенденції характеризуються більшістю науковців-глобалістів як еволюційні тенденції, які викликані об'єктивним процесом розвитку людства, часто поєднуючи з цими тенденціями історичну перемогу принципів демократії, права та лібералізму, нову суспільну віртуальну реальність тощо. З'ясовано, що глобалізація на теперішньому етапі відрізняється від ранішніх цивілізаційних процесів, насамперед попередніх, не лише кількісними, а насамперед якісними характеристиками. Відповідним чином відбувається розвиток інформаційної складової частини сучасного суспільства. Бурхливий розвиток світової інформаційної мережі значно посилив явище транснаціоналізації виробництва та капіталу. І, як результат, значно відчутнішим стає розширення глобальної економіки та діяльності транснаціональних компаній. Сучасні інформаційно-комунікаційні системи ефективно змінюють сам процес глобалізації капіталу та децентралізованої концентрації виробництва і праці. Внаслідок